

ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

У статті на підставі аналізу наукової літератури розглянуто різні погляди фахівців щодо професійно-психологічної підготовки майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах; розглянуто закордонний досвід професійного навчання Німеччини, США, Франції, Польщі та обґрунтовано ступеневу підготовку на прикладі ЛДУ БЖД; визначено, що професійна підготовка абсорбує адаптивним можливостям індивіда, що сприяють: виробленню навиків долаття страху, тривоги та протистояння конфліктним ситуаціям.

В обґрунтуванні ступеневої професійно-психологічної підготовки курсантів Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності, то вона спрямована так, що є системною і складається із підсистем та проходить в три етапи, а саме:

- Ліцей цивільного захисту Вінницького вищого професійного училища ЛДУ БЖД;
- Вінницьке вище професійне училище ЛДУ БЖД;
- Львівський державний університет безпеки життєдіяльності.

Ключові слова: рятувальники, пожежники, екстремальні ситуації, професійно-психологічна підготовка.

Постановка проблеми. З розвитком інформаційних технологій керівні ланки суспільства вимагають від навчальних закладів звертати особливу увагу на психологічну готовність та розвиток у майбутніх спеціалістів професійно-важливих якостей, таких як: наполегливість, ерудованість, професійні вміння та навички, відповідальність при виконанні поставлених завдань, ініціативність тощо. Сьогодні спостерігається тенденція підготовки висококваліфікованих фахівців пожежних спеціальностей, яка сприяє підвищенню якості технічної освіти. У процесі навчальної діяльності рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), потрібно орієнтуватись не лише на

набуття теоретичних знань, а й на практичний досвід та сформовані навички. Усе вищезазначене повинно стимулювати кожну особистість до самоосвіти та вміння правильно використовувати набуті знання на практиці.

Психолого-педагогічна підготовка рятувальників до професійної діяльності на сучасному етапі є вкрай актуальною. Підтвердженням цього є вказівки із ДСНС, такі як Наказ МНС №563 від 20.08.2007 року «Про організацію підготовки особового складу в органах та підрозділах Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту», Наказ МНС №494 від 02.08.2006 року «Про організацію службової підготовки з особовим складом органів та підрозділів МНС України», Наказ ДСНС №515 від 13.08.2013 року «Про участь керівного складу територіальних органів ДСНС України у навчально-виховному процесі ВНЗ у 2013-2014 навчальному році та багато інших.

З огляду на зазначене, професійно-психологічна підготовка майбутніх працівників ДСНС України вимагає специфічного зосередження на розвитку їхньої психологічної готовності до діяльності в особливих умовах.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Чимало світових метрів психології зробили вагомий внесок в оновленні змісту та форм професійно-психологічної підготовки рятувальників, зокрема: О. Самонов першим досліджував підготовку пожежників, М. Ковтунович, Н. Рожаков, С. Еніколопов, Е. Орлова вважали, що їхнє навчання потрібно пов'язувати із наближеними умовами до екстремальних; О. Столяренко вивчав підготовку, як загартування до нових умов; М. Козяр доводив, що кожен фахівець повинен контролювати власні психологічні стани; Є. Русаєв вважав, що психологічна підготовка, повинна проходити в штучних екстремальних умовах; В. Месников та Е. Орлова визначили показники психолого-педагогічної підготовленості.

Проте, якою б якісною не була підготовка майбутніх працівників ДСНС України, беручи до уваги, високі вимоги до професійно-психологічної підготовленості персоналу, система фахового навчання займає важливу роль. Адже сьогодні існує потреба у професіоналах пожежного профілю, котрі зможуть надавати допомогу в зоні надзвичайних ситуацій.

Метою статті є дослідження існуючих змісту та форм здійснення професійно-психологічної підготовки майбутніх рятувальників до нових вимог суспільства.

Виклад основного матеріалу. Для нашого дослідження важливим є питання, що стосуються характеристики «професійної підготовки», яку трактуємо, як сукупність спеціальних знань, вмінь і навичок, якостей, трудового досвіду й норм поведінки, що забезпечує можливість успішної роботи з певної професії [3 С. 390]. Загалом підготовка включає в себе професійно-технічну, середню спеціальну або вищу освіту залежно від рівня кваліфікації й складності фаху, який опановується.

Привертає до себе увагу та обставина, що навчання забезпечує здобуття людською спільнотою знань залежно від їхнього покликання, здібностей та інтересів.

Так Л. Мітіна доводить, що професійний розвиток неможливий без особистісного, в основі яких покладено принцип саморозвитку, що визначає потенцію людини змінювати власну діяльність на предмет практичного перетворення та сприяє творчій самореалізації індивіда, як суб'єкта праці [9].

У власних роботах підготовки особистості до прийняття управлінських рішень, В. Колпаков висловлює думку, що її забезпечення досягається в результаті накопичення досвіду практичного виконання керівних обов'язків із використанням спеціально-розвиваючих навчальних технологій. Вчений доходить висновку, що в педагогічній практиці, найбільш розробленими на сьогоднішній день, які дозволяють впроваджувати розвиток управлінських рішень, являються організаційно-ділові та мисленнєві ігри із комплексом акмеологічного тренінгу [6].

Ми погоджуємось із думкою С. Мельника, що без сучасної матеріально-технічної бази неможливо підготовляти кваліфікованих працівників, тобто начальник ніколи не посадить підлеглого на сучасну техніку (пожежний автомобіль), якщо він не пройшов спецкурсу та не володіє практичними

навичками, бо він не лише заважатиме виконанню професійної діяльності, а й може завдати проблем караулу, який виїхав на надзвичайну ситуацію [7 С. 13].

У «Концепції розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010 – 2020р.)» вказано, що основною метою освіти виступає підготовка конкурентоспроможного, кваліфікованого працівника, який вільно володіє обраним фахом та прагне до професійного росту і становлення себе, як «справжнього» професіонала, майбутнього керівника організації [17].

На думку В. Серікова, основою освіти має стати не лише інтелектуальний, а й особистісний розвиток як суб'єкта праці, що сприятиме розвитку критичності, креативності, системи потреб і мотивів, саморозвитку, позитивного ставлення до професійної діяльності [12 С. 18-24].

Одним із перших, хто почав досліджувати навчання пожежників був О. Самонов, який вважав, що психологічна підготовка молодого працівника нерозривно пов'язана із фізичною, пожежно-тактичною, морально-вольовою підготовкою [11 С. 4-8]. Він звернув увагу на те, що весь спектр досліджень спеціалістів, котрі займаються питаннями діяльності в екстремальних умовах, є теоретичними, тому зазначаються лише загальні фрази, котрі не торкаються практичної підготовки в процесі навчання та діяльності. Психологам та педагогам вищезазначеної категорії на величезний жаль бракує практичного досвіду підготовки курсантів ДСНС України.

Як зазначають М. Ковтунович, Н. Рожков, С. Еніколопов, Е. Орлова, психологічна підготовка рятувальників є більш успішною, якщо навчання проходить в умовах, максимально наближених до реальних. Вони вважали, що неможливо підготувати майбутніх рятувальників до ефективної професійної діяльності лише одними поясненнями, не даючи їм відчуття особливості впливу стрес-факторів, виникаючих у надзвичайних ситуаціях. Також дослідники психологічну підготовку тісно пов'язували з виховною роботою, яка розглядається ними як формування в молоді спрямованості на допомогу незважаючи на жодні труднощі середовища, жертвуючи власним життям [4].

На нашу думку рятувальники для безпомилкового виконання професійної діяльності в екстремальних умовах повинні бути наділені індивідуально-психологічними властивостями, такими як: низький рівень тривожності, високий рівень домагань, висока готовність до ризику (пов'язана із спрямованістю працівника ДСНС на досягнення успіху) та висока самооцінка.

Вітчизняний вчений О. Столяренко розглядає екстремальну підготовку, як навчання й загартування кожної особистості до незвичайних ситуацій, з якими людство стикається кожного дня. Він доводив, що навчальний процес має психолого-педагогічну основу, і сприяє підготовці індивіда до безпомилкових дій в екстремальних ситуаціях [13].

Цілком зрозуміло, що серед найважливіших завдань, поставлених перед педагогами та психологами ДСНС, являється формування психологічної стійкості, тобто якостей, які посилюють здатність майбутніх рятувальників виконувати завдання в умовах стихійного лиха, проявляти мужність і відвагу, діяти в складній обстановці вміло і активно.

Так Є. Русаєв зазначає, що рівень психологічної підготовленості пожежників є важливим при організації робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій, оскільки розгубленість та страх, майже завжди призводять до важких наслідків. Таким чином, науковець доводить, що психологічна підготовка повинна закріплювати та формувати психічні якості, за допомогою засобів педагогіки, головним з яких, являється навчання в штучно створених екстремальних умовах [10 С. 20].

Психолого-педагогічною підготовкою рятувальників займалися М. Дьяченко, Л. Кандибович, В. Пономаренко, де доводили, що навчання майбутніх фахівців формує професійну готовність та сприяє адаптації до діяльності в особливих умовах. Як зазначає В. Пономаренко, психолого-педагогічна підготовка оцінюється за особистісними та функціональними показниками, а її результатом у навчальному закладі являється готовність до дій в екстремальних умовах. На його думку такого роду навчання займає

вагоме місце, оскільки знання поведінки особистості в надзвичайній ситуації сприяє психологічній підтримці потерпілого [2].

В. Месников дотримується думки В. Пономаренка в тому, що психолого-педагогічна підготовка є необхідною у становленні фахівця ДСНС, тому виділяє три основні показники, а саме:

- Емоційно-вольовий (тривога, переживання, відповідальність);
- Мотиваційно-ціннісний (прагнення до подолання труднощів, ставлення до службової діяльності)
- Когнітивний (сформоване уявлення про умови праці, труднощі, способи реагування та дій при виконанні службового завдання чи наказу.

На його думку, педагогічний компонент, який в свою чергу забезпечує набуття нових навичок у професійній діяльності, засвоєння психологічних знань та вмінь формує психолого-педагогічну готовність фахівця до професійної діяльності [8].

Е. Орлова підтримує вищезазначені погляди та визначає власні показники психолого-педагогічної підготовки пожежних рятувальників, тому сюди відносить: адаптацію до діяльності в надзвичайних ситуаціях, отримання нового досвіду, формування навичок для подолання страху та протистояння зовнішнім негативним впливам, вміння швидко та правильно прийняти рішення в незвичайних умовах та інше [4].

Вчені доходять висновку, що у професійно-психологічній підготовці важливе значення займають особистісні якості рятувальника, тобто його бажання робити ту чи іншу справу. Так М. Балашов та М. Лук'янова визначили показники підготовки такі, як:

- пізнавальна активність (інтерес до нового середовища, вміння вирішувати конкретні завдання, проблеми, визначати причини виникнення професійних протиріч);
- інтелектуальна активність (самостійність, вміння мислити так, щоб безпомилково вирішувати важкі завдання);

- самоактуалізуюча активність (прагнення до самореалізації в процесі професійного становлення, як фахівця) [1].

Таким чином, професійна підготовка пожежників сприяє адаптивним можливостям індивіда, які абсорбують виробленню навичок долаття страху, тривоги, протистояти стресовим та конфліктним ситуаціям. У навчальних закладах які відносяться до ДСНС України, для набуття зазначених вмінь, створюються штучні екстремальні умови, де відточується майстерність кожного фахівця. Дані ситуації дають змогу майбутнім рятувальникам навчитись правильно та швидко реагувати в стресових умовах, щоб на належному професійному рівні виконувати поставлені завдання під час перебування в реальних надзвичайних ситуаціях.

Необхідно відмітити той факт, що в науково-психологічній літературі результатом професійно-психологічної підготовки фахівця є його готовність до діяльності. К. Платонов вважав, що готовність до праці являється результатом професійного навчання, трудового виховання та психологічної підготовки [3].

Зважаючи на закордонний досвід професійної підготовки пожежників то бачимо, що вона відрізняється від української, а саме:

- У Німеччині кожна федеральна земля має власні державні пожежні школи, де протягом навчання більший акцент робиться на практичне навчання. На думку німецьких науковців «Практика повинна ввійти в кров та м'ясо», щоб при діяльності в особливих умовах фахівець швидко і правильно виконував діяльність;

- У США пожежних готують за двома напрямками: гасіння пожеж в містах та лісових. Основною вимогою до перших являється проходження тестувань та досягнення 18-річного віку, а для других – тести та здатність тривалий час працювати в просторі;

- У Франції підготовкою кадрів займається управління Цивільної безпеки. У них функціонує більше 40 пожежних шкіл. Навчання в них розподіляється залежно від специфіки рятувальних робіт;

- У Польщі професійну підготовку розробляють в залежності від умов, місця та рівня складності екстремальної ситуації. Вагоме значення тут приділяється правовій та моральній сторонам, котрі пов'язані з відповідальністю [14, 15].

Підводячи підсумок вищезазначених методів навчання, ми стверджуємо, що професійна підготовка потребує розробки повноцінної психолого-педагогічної системи.

Беручи до уваги той факт, що одним із профілюючих випробувань для вступу в пожежні навчальні заклади України, являється тест з фізичної підготовки та психолого-фізіологічний відбір, які є обов'язковими як для чоловічої, так і для жіночої статей, то ступенева професійно-психологічна підготовка курсантів ДСНС у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності (ЛДУ БЖД), спрямована так, що є системною і складається із підсистем та проходить в три етапи, а саме:

1. Підготовка ліцеїстів полягає у необхідності психологічно спрямувати та адаптувати їх до навчання у Ліцеї ЛДУ БЖД;

2. Підготовка у Вінницькому професійному училищі ЛДУ БЖД (м. Вінниця) полягає у формуванні й розвитку професійно-значимих якостей працівника ДСНС України та спрямуванні до самостійного виконання діяльності;

3. Підготовка у ЛДУ БЖД являється завершальним етапом у системі психолого-педагогічної підготовки курсантів, у якій входить формування професійної спрямованості та психологічної стійкості до діяльності в особливих умовах, вміння долати труднощі. Також на цьому етапі важливим аспектом є вивчення курсу «Екстремально-професійної підготовки до діяльності у надзвичайних ситуаціях» М. Козяра, де висвітлено особливості професійної підготовки рятувальників до професійної діяльності.

Професор М. Козяр зазначає, що екстремально-професійне навчання неможливе без психолого-педагогічної підготовки, оскільки рятувальнику

потрібно не лише допомогти потерпілому, але й врятуватись самому. Тому кожен майбутній пожежник повинен, в першу чергу вміти контролювати свою емоційну сферу, щоб в нього не виникало ускладнень в професійній діяльності [5].

На основі теоретичного аналізу літератури, ми можемо стверджувати, що професійно-психологічне навчання рятувальників поєднує в собі особистісні та професійні якості фахівців, які міцно переплітаються одне з одним та впливають одне на одного.

Таким чином, для ефективної діяльності, в процесі професійно-психологічної підготовки, майбутній працівник ДСНС повинен набути фахові якості, такі, як: низький рівень тривожності, емоційну лабільність, готовність до ризику, оскільки їхня професійна діяльність, нерозривно пов'язана із постійним ризиком для життя та здоров'я, великими фізичними та психологічними навантаженнями.

У зв'язку з цим, набуває актуальності проведення емпіричних досліджень професійно-психологічних якостей майбутніх рятувальників, від яких залежить професійне становлення особистості фахівця структури ДСНС. Тобто, підготовка пожежників до діяльності в особливих умовах є одним із пріоритетних завдань психологічних служб України.

Література:

- 1. Балашов М.М.,** Лукьянова М.И. Специфика подготовки психологов к профессиональной деятельности в различных социально-производственных средах / М. Балашов, М. Лукьянова // Психологическая наука и образование. – 1998. – № 2. – С. 64–67.
- 2. Дьяченко М.И.,** Кандыбович Л.А., Пономаренко В.А. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: психологический аспект. - Минск: Изд-во «Университет», 1985. – 206 с.
- 3. Энциклопедия профессионального образования.** В 3-х т. / под. ред. С.Я. Батышева. – М., 1999. – 866 с.
- 4. Ковтунович М.Г.,** Рожков Н.В., Ениколопов С.Н., Орлова Е.В. Психологическая подготовка спасателей. – М., 2007. – 250 с.

5. **Козяр М.М.** Экстремальна-професійна підготовка до діяльності в надзвичайних ситуаціях// М.М. Козяр. – Львів: «СПОЛОМ», 2004. – 376 с.
6. **Колпаков В.М.** Теория и практика принятия управленческих решений / В.М. Колпаков, К.: МАУП, 2004. – 504 с.
7. **Мельник С.І.** Підготовка кадрів для АПК// Професійно-технічна освіта. – 2011 №4 – С. 13-15.
8. **Месников В.И.** Повышение эффективности процесса морально-психологической подготовки молодых воинов внутренних войск к служебно-боевой деятельности : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / В.И. Месников. - СПб.: Санкт-Петербург. гос. ун-т., 1996. – 18 с.
9. **Митина Л.Н.** Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л.Н. Митина // Вопросы психологии. – 1997. - №4. – С. 29-32.
10. **Русаев Э.С.** Психология человека в чрезвычайных ситуациях/ Э.С. Русаев //Учебное пособие, Уфа: Учебно-методический центр по гражданской обороне и чрезвычайным ситуациям Республики Башкортостан. 2003.- 181 с.
11. **Самонов А.П.** Психологическая подготовка пожарных. – Москва: «Стройиздат», 1982. – 264 с.
12. **Сериков В.В.** Личностно ориентированное образование// Педагогика. – 1994. - №5. – С. 18-24.
13. **Столяренко А.М.** Экстремальная психопедагогика: Учебное пособие для вузов. – Москва: ЮНИТИ – ДАНА, 2002.- 607 с.
14. **Jan Golebiewski** Podrecznik menadzera programow kryzysjwych. – Krakow, 2003. S. 332.
15. **Режим доступу:** <http://osvita-dnepr.com>.

References:

1. **Balashov M.M., Lukyanova M.I.** Spetsifika podgotovki psihologov k professionalnoy deyatel'nosti v razlichnykh sotsialno-proizvodstvennykh sredakh / M. Balashov, M. Lukyanova // Psihologicheskaya nauka i obrazovanie. – 1998. – №2. – S. 64–67.
2. **Dyachenko M.I., Kandyibovich L.A., Ponomarenko V.A.** Gotovnost k deyatel'nosti v napryazhennykh situatsiyah: psihologicheskii aspekt. - Minsk: Izd-vo «Universitet», 1985. – 206 s.
3. **Entsiklopediya professional'nogo obrazovaniya.** V 3-h t. / pod. red. S.Ya. Batyisheva. – M., 1999. – 866 s.
4. **Kovtunovich M.G., Rozhkov N.V., Enikolopov S.N., Orlova E.V.** Psihologicheskaya podgotovka spasateley. – M., 2007. – 250 s.

5. **Kozyar M.M.** Ekstremalna-profesIyna pIdgotovka do dIyalnostI v nadzvichaynih situatsIyah// M.M. Kozyar. – LvIv: «SPOLOM», 2004. – 376 s.
6. **Kolpakov V.M.** Teoriya i praktika prinyatiya upravlencheskih reshnniy / V.M. Kolpakov, K.: MAUP, 2004. – 504 s.
7. **Melnik S.I.** PIdgotovka kadrIv dlya APK// ProfesIyno-tehnIchna osvIta. – 2011 №4 – S. 13-15.
8. **Mesnikov V.I.** Povyishenie effektivnosti protsessa moralno-psihologicheskoy podgotovki molodyih voynov vnutrennih voysk k sluzhebno-boevoy deyatel'nosti : Avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 / V.I. Mesnikov. - SPb.: Sankt-Peterburg. gos. un-t., 1996. – 18 s.
9. **Mitina L.N.** Lichnostnoe i professionalnoe razvitie cheloveka v novyih sotsialno-ekonomicheskikh usloviyah / L.N. Mitina // Voprosyi psihologii. – 1997. - №4. – S. 29-32.
10. **Rusaev E.S.** Psihologiya cheloveka v chrezvychaynykh situatsiyah/ E.S. Rusaev //Uchebnoe posobie, Ufa: Uchebno-metodicheskiiy tsestr po grazhdanskoj oborone i chrezvychaynyim situatsiyam Respubliki Bashkortostan. 2003.- 181 s.
11. **Samonov A.P.** Psihologicheskaya podgotovka pozharnykh. – Moskva: «Stroyizdat», 1982. – 264 s.
12. **Serikov V.V.** Lichnostno orientirovannoe obrazovanie// Pedagogika. – 1994. - №5. – S. 18-24.
13. **Stolyarenko A.M.** Ekstremalnaya psihopedagogika: Uchebnoe posobie dlya vuzov. – Moskva: YuNITI – DANA, 2002.- 607 s.
14. **Jan Golebiewski** Podrecznik menadzera programow kryzysjwych. – Krakow, 2003. S. 332.
15. **Rezhim dostupu:** <http://osvita-dnepr.com>.

Коваль И.С. Профессионально-психологическая подготовка будущих спасателей ГСЧС Украины

В статье на основании анализа научной литературы рассмотрены различные взгляды специалистов профессионально-психологической подготовки спасателей к деятельности в экстремальных условиях; рассмотрено зарубежный опыт профессионального обучения Германии, США, Франции, Польши; обоснованно ступенчатую подготовку ЛГУ БЖД; определено, что профессиональная подготовка абсорбирует адаптивным возможностям индивида и способствующих: выработке навыков преодоления страха и противостояния конфликтных ситуаций.

В обосновании ступенчатой профессионально-психологической подготовки курсантов Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям в Львовском государственном университете безопасности жизнедеятельности, то она направлена так, что является системной и состоит из подсистем и проходит в три этапа, а именно:

- Лицей гражданской защиты Винницкого высшего профессионального училища ЛГУ БЖД;

- Винницкое высшее профессиональное училище ЛГУ БЖД;

- Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности.

Ключевые слова: спасатели, пожарные, экстремальные ситуации, профессионально-психологическая подготовка.

Koval I.S. Vocational psychological training of future rescuers DSNS Ukraine

The article is based on an analysis of scientific literature also different views of experts on professional and psychological training of future rescuers to work in extreme conditions; discussed foreign experience professional training in Germany, USA, France, Poland and proved by the example of stepwise training LSU BC; determined that training absorbs adaptive capacity of the individual, promote: the development of skills of overcoming fear, anxiety and confrontation conflict situations.

The justification of grade professional psychological training of cadets of the State Service of Ukraine of Emergencies in Lviv State University life safety, it is directed so that is the system consists of subsystems and takes place in three stages, namely:

- Lyceum civil protection Vinnytsia higher vocational school LSU BC;
- Vinnytsia higher vocational school LSU BC;
- Lviv State University life safety.

Keywords: rescuers, firefighters, emergencies, professional and psychological preparation.